

UDK: 81'264.2
DOI: 10.33669/KJ2024-35-02
Rad primljen: 23. 6. 2024.
Rad prihvaćen: 6. 12. 2024.

Izvorni naučni rad

Samra Mujanić

Univerzitet u Konstanzu (Njemačka)
samra.hrnjica@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-6549-4716>

Bidijalektizam i bilingvizam u ranom jezičkom razvoju – teorijski pristup na primjeru zapadnoga ikavskošćakavskog dijalekta

Sažetak: U radu se tematizira dvodijalektalnost ili bidijalektizam u kontekstu ranog jezičnog razvoja i vertikalnog bilingvizma ili okomite dvojezičnosti na primjeru zapadnoga ikavskošćakavskog dijalekta, a ima za cilj pridonijeti širem diskursu o dvo- i višejezičnosti i dvodijalektalnosti u bosnistici. Oprimjerenja teorijskim i terminološkim nalazima temeljena su na govoru dječaka predškolskog uzrasta i ikavskošćakavskog dijalekta sjeverozapadne Bosne. Analizom obrazaca roditeljskog i okolinskog obrasca ranog usvajanja maternjeg jezika u dvodijalektalnom okruženju predškolskoga djeteta dobiveni su podaci o ranom jezičkom razvoju kao i o dvojezičnosti te pojavama *code-switchinga* i *language mixinga*. Cilj rada nije dati iscrpan opis dječijeg jezičkog obrasca nego ukazati na usvajanje modela bidijalektalnosti u L1 te učestalosti i postojanosti ovih fenomena u bosnistici, a s ciljem skretanja pažnje na mjesto i ulogu dijalekta u sistemu okomite dvojezičnosti već u predškolskoj, a potom i u školskoj dobi.

Ključne riječi: bidijalektalnost, dvodijalektalnost, dvodijalektalni govornici, dvo- i višejezičnost, okomita višejezičnost, ikavskošćakavski zapadni dijalekat, bosnistika;

Uvod

Bilingvizam ili dvojezičnost je interdisciplinarno područje i samim tim je jasno zašto su još uvijek aktualna brojna istraživanja, a time i različite definicije ovih pojmova. Brojne discipline sinonimno koriste termine dvo- i višejezičnosti što u lingvističkim istraživanjima, naravno, nije slučaj dok se terminološka razgraničenja poput bilingvizma ili bilingvalizma često smatraju internacionalizmima, tuđicama ili kalkovima (up. Jelaska, 2005). S obzirom na to da se termini bilingvizam, multilingvizam, plurilingvizam u lingvističkoj bosnistici naporedo koriste s terminima dvo-, mnogo- i višejezičnost, ne smatramo potrebnim ova-ko imenovanje izbjegavati.

Bilingvalnost i bilingvizam su, analogno engl. *bilingualism* i *bilinguality*, opisani kao različiti jezični fenomeni i u mnogim studijama različito interpretirani. Studiju *Bilinguality and Bilingualism* (2000), F. Hamers i A. Blanc temelje na individualnom i društvenom dvojezičnom fenomenu, tj. bilingvalnost opisuju kao psihološko stanje pojedinca koji ima pristup više od jednog jezičnog koda kao sredstva društvene komunikacije, a bilingvizam kao društvenu pojavu, stanje jezične zajednice u kojoj se dva koda mogu koristiti u istoj interakciji:

“We distinguish between bilingualism and bilinguality. The concept of bilingualism refers to the state of a linguistic community in which two languages are in contact with the result that two codes can be used in the same interaction and that a number of individuals are bilingual (societal bilingualism); but it also includes the concept of bilinguality (or individual bilingualism). Bilinguality is the psychological state of an individual who has access to more than one linguistic code as a means of social communication; the degree of access will vary along a number of dimensions which are psychological, cognitive, psycholinguistic, social psychological, social, sociological, sociolinguistic, sociocultural and linguistic (Hamers, 1981).” (2000: 6)

Pojmovi bilingvizam, multilingvizam i plurilingvizam imaju jednu zajedničku stvar – odnose se na mnoštvo autonomnih jezika, bilo na dva ili više jezika na individualnoj (bilingvizam/plurilingvizam) ili društvenoj razini (multilingvizam). Kada se kaže da su društva i učionice

dvojezične ili višejezične, misli se da ljudi na tim mjestima govore više od jednog jezika – ističu O. García i L. Wei¹ u sveobuhvatnoj studiji *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education* (2014). U prve dijelu knjige autori polaze od povijesne perspektive i definiranja pojmova² šireći teoriju na pojam dinamičnog oblika dvojezičnosti. Umjesto tradicionalnih, dinamična dvojezičnost sugerira da su jezične prakse dvojezičnih osoba složene i međusobno povezane; one ne nastaju na linearan način niti funkcioniraju odvojeno, budući da postoji samo jedan jezički sistem.³ (up. 2014: 14) Novije studije nude, također, slična teorijska rješenja polazeći od interdisciplinarnih pristupa.

Osoba koja govori dva usvojena jezika se u domaćoj literaturi naziva dvojezičnom osobom, dvojezičnim govornikom, dvojezičarem ili dvojezičnikom. (Jelaska, 2005: 39) Jelaska, pozivajući se na Johnosona i Johnsona (1999), definira termin *dvojezičnosti* kao ovladanost jezikom u onom stepenu u kojem se pojedinac njime služi u različitim ulogama, u sporazumijevanju i u spoznajnim djelatnostima (isto). Domaći i strani autori se, uglavnom, pozivaju na Bloomfieldovo (1993) definiranje dvojezičnoga proučavanja koje je opisano kao ovladanost jezikom kao u izvornih govornika. (Jelaska i dr.) Takvo shvatanje imenovano je maksimalističkim, dok je suprotno, minimalističko, tj. ovladanost jezikom u bilo kojem stepenu, od izraza ili rečenice do minimalne sposobnosti u jednoj od jezičkih djelatnosti (Romaine 1995, Macnamara, 1967, prema Jelaska, 2005). I ostali autori, kako domaći tako i strani, posmatraju dvojezičnost kao sposobnost komunikacije dvama jezicima. (Medved Krajnović, 2010, De Houwer, 2009, Grosjean 2010, García i Wei, 2014. i dr.)

¹ Osnovne definicije i polazišta bilingvizma sadržana su u uređenoj studiji L. Weijsa (2000) *The bilingualism reader* koja se sastoji od klasičnih radova o dvojezičnosti važnih znanstvenika iz ove oblasti koji su, kako navodi autor, zbog godina objavljivanja često nedostupni.

² Navode se rane definicije bilingvizma, od Haugena (1956), Uriela Weinreicha (1974) pa do sljedbenika N. Chomskog, Roepera (1999) i ostalih.

³ “Dynamic bilingualism goes beyond the idea that there are two languages that are interdependent as in Cummins (1979); instead, it connotes one linguistic system that has features that are most often practiced according to societally constructed and controlled ‘languages’, but other times producing new practices“ (García, L. Wei, 2014: 14).

Navedene definicije, nakon brojnih redefiniranja, uzimaju u obzir bilingvizam ili višejezičnost kao kompleksnu pojavu koja podjednako udovoljava kako jezičkim, tako i kulturnim i socijalnim aspektima. Upotreba dvaju ili više jezika na razini sporazumijevanja, bez obzira na jednakost vladanja, najprimjerije je određenje i za potrebe ovoga rada.

Preciznija tema našega interesovanja je **bilingvalno usvajanje prvog jezika**. Prema engl. BFLA (de Houwer, 2009) (*Bilingual First Language Acquisition*) uvodi se pojam bilingvalnog usvajanja prvog jezika⁴ (L1). To je proces u kojem dijete od rođenja uči dva jezika istovremeno, tj. roditeljski obrasci se razlikuju, a ponekad može doći i do miješanja trećeg obrasca, a to je okolinski.⁵

Smatra se da je gotovo polovica svjetske populacije dvo- ili višejezična pa samim tim je potreba za proučavanjem modela poučavanja ovakvih govornika, a prvenstveno predškolske djece, od velikog zanimanja. Na koji način se u višejezičnim učionicama može stvoriti model rada i uključiti u sve nastavne programe ne odvajajući ih od takozvanog jezika nastave. Istražiti načine na osnovu kojih učenička višejezičnost treba biti samo prednost u nastavi zadatak je brojnih proučavalaca jezika. Isto tako, ovim istraživanjima treba pridodati i mjesto dijalekta u nastavnoj praksi s aspekta okomite dvojezičnosti koje je u nastavnom procesu nedovoljno zastupljeno, a često označeno kao “pogrešno/nepravilno“.

Okomita (vertikalna) dvojezičnost ili vertikalni bilingvizam suprotna je horizontalnoj (vodoravnoj) dvojezičnosti i označava ovladanost dva- ma idiomima nekoga jezika, preciznije rečeno, upotreba organskoga idioma s jedne i standardnoga s druge strane. U domaćoj i svjetskoj

---

⁴ Prvim jezikom se često naziva maternji jezik, tj. jezik koji dijete prvo nauči. Bilingvalno dijete od rođenja uči/slušna dva jezika, pa se takvi jezici često označavaju kao *prvi* (J1) i *drugi* (J2). S obzirom na to da, kako navodi i de Houwer (2009: 2), nema hronološke razlike kada dolazi do usvajanja prvog/drugog jezika, takvu konotaciju u ovim slučajevima treba izbjeći. Jelaska (2005: 26) predlaže hrvatski naziv *prvotni jezik* kojim razlikuje hronološki prvi usvojeni jezik od komunikacijski glavnog jezika. Mi ćemo se, za potrebe ovoga rada, služiti terminima *majčin i očev, te okolinski jezički obrazac*, a L1 je označen neutralnim terminom *maternji jezik*.

⁵ Okolinskim jezičkim obrascem naziva se obrazac užih članova porodice s kojima je dijete u čestom ili svakodnevnom kontaktu. Najčešće su to jezički obrasci djeda i/ili majke ili drugih članova porodice.

literaturi nalazimo brojna istraživanja na temu bilingvizma i horizontalne dvojezičnosti, dok se fenomen okomite dvojezičnosti sve više popularizira i postaje tema brojnih istraživanja. Iz toga proizlaze i brojne druge teme poput mjesta, uloge i upotrebe organskih idioma u predškolskom i školskom obrazovnom sistemu.

U kategoriju okomite dvojezičnosti možemo svrstati i bidijalektizam, tj. dvodijalektalnost koji definiramo kao usvajanje dvaju različitih dijalekata koji se negdje mogu posmatrati kao dva različita jezika u okviru usvajanja maternjeg jezika. Naime, dvojezičnost i dvodijalektalnost su dvije različite, ali usko povezane teme u studijama stjecanja i razvoja jezika. W. Han (2020: 8) ističe da se dvojezičnost odnosi na poznavanje dvaju različitih jezika koji se razlikuju na svim razinama sintakse, leksikona, pragmatike, pisma itd. (v. Bhatia i Ritchie, 2013), bidijalektalnost se odnosi na suživot znanja dvaju sličnih jezičnih varijeteta koji dijele veliki dio istog leksikona i gramatike, a šire: dvojezični govornik i bidijalektalni govornik izloženi su unosima iz dvaju jezičnih varijeteta. Dalje pojašnjava da je dvodijalektalni govornik maternjeg jezika (L1) koji uči drugi jezik tipološki izložen trima različitim jezičkim unosima (2020: 9). Ono čime se ovaj autor dalje bavi odnosi se na utjecaj bidijalektalnosti prvog na usvajanje drugog jezika (SLA).

Lingvistička terminologija razlikuje i termine *društveni* (Soc-L) i *nedruštveni jezik* (Non-Soc-Ls). Društveni jezik bi bio onaj jezik koji ima karakteristiku najvećeg prestiža, tj. koristi se u javnom životu i obrazovanju. Svi ostali jezici bi bili nedruštveni, tj. ne koriste se u obrazovanju (osim u nastavi stranih jezika) što, s druge strane, može značiti da je Non-Soc-L u jednoj regiji jezik prestiža, a u drugoj je to Soc-L. Specifična jezična okruženja i lokalne jezične hijerarhije u kojima se pojedinci nalaze snažno utječu na njihovu dvojezičnost (De Houwer, 2021: 3). U problemu nomenklature nailazimo na različito imenovanje dvaju jezika kojima je dijete izloženo. Budući da ne postoji utjecaj jednoga jezika na drugi već oba jezika utječu jedan na drugi, slažemo se sa terminologijom koju su uveli Wölck (1987/1988) i De Houwer (2021), a to su *jezik A* i *jezik alfa*, s obzirom na to da, kako smo prethodno naveli, ne postoji razlika u usvajanju.

O odnosu između standardnih i nestandardnih varijeteta malo se istraživalo, a pojam dvodijalektalnosti u ranom jezičkom razvoju slabo je istražen.⁶ Istraživači, poput De Houwera i dr. (2006), naglašavaju važnost proučavanja ovakvih jezičkih pojava još u ranom djetinjstvu što se, nažalost, nije pokazalo kao sfera interesovanja svjetske lingvistike. Posljednjih godina svjedočimo sve većoj zainteresiranosti lingvista za ovu temu, posebno za utjecaj dvodijalektalne djece u ranom jezičkom razvoju. Okomita dvojezičnost najčešće je promatrana i problematizirana u dječijem školskom uzrastu, kada se djeca formalno i sistemski susreću sa standardnim varijetetom. Međutim, djeca predškolskog uzrasta svjesno ili nesvjesno bivaju izložena različitim oblicima standarda, od bajki, slikovnica do modernih medija poput televizije i interneta.⁷ Stoga se i granica okomite dvojezičnosti pomjera na ovu dobnu skupinu.⁸ Sve to dodatno usložnjava proces jezičkog usvajanja ukoliko se L1 usvaja bidijalektalno – no kakve su prednosti takvog jezičkog usvajanja i kako utječu na višejezičnost, odgovorit ćemo u nastavku rada.

Postoje najmanje tri kategorije dvojezične djece: djeca koja maternji jezik usvajaju dvojezično, djeca koja vrlo rano usvajaju drugi jezik i djeca koja kasnije usvajaju drugi ili treći jezik. Za djecu koja usvajaju maternji jezik dvojezično moguće je, nakon brojnih studija i istraživanja (prema De Houweru, 2021: 54-55), izdvojiti nekoliko generalnih teza:

- djeca koja dvojezično usvajaju maternji jezik u ranom djetinjstvu uče razumjeti dva jezika,
- takva djeca govore riječi na dva jezika kada imaju 2 godine,

⁶ U hrvatskoj literaturi se ovom temom bavila nekolicina autora (Jelaska (2005), Županović-Filipin (2015), Kuvač, Cvikić (2005), Pavličević-Frančić (2003) i dr.

⁷ U jednome vezanom istraživanju, čiji će rezultati u budućnosti biti predstavljeni, pojavljuju se slučajevi usvajanja hrvatskoga standardnog jezika u jezički obrazac djece vrtičke dobi čiji je maternji jezik bosanski. Razlog tome je izloženost crtanim filmovima sinhroniziranim na hrvatski jezik (u nedostatku sinhronizacije na bosanski jezik).

⁸ Županović-Filipin navodi autore koji pomjeraju tu granicu na vrtiću dob te za hrvatski jezik navodi: “Pri proučavanju ovoga fenomena većinom se previđa činjenica da je u današnjemu društvu mnogo djece čiji su roditeljski idiomi tipološki znatno različiti dijatopijski varijeteti hrvatskoga jezika (npr. neki čakavski i neki kajkavski govori) te da posredovanjem medija utjecaj standarda počinje još i znatno prije negoli dijete počne ići u školu. Zbog toga smatramo nužnim osloviti pojavu okomite dvo- ili višejezičnosti već u najranijemu dječjem jezičnom razvoju” (2015: f276).

- počinju formirati kratke, a zatim duže i složenije rečenice na jeziku A i jeziku Alfa u gotovo istoj dobi,
- predškolci koji uče dva jezika od rođenja govore svaki jezik bez ikakvog sistematskog morfosintaktičkog utjecaja drugog jezika,
- naglasak iz jednoga jezika ne utječe na naglasak iz drugoga jezika,
- na početku škole društveni jezik⁹ je često bolje razvijen jezik kod djece koja dvojezično usvajaju maternji jezik,
- do 11. godine, a često i mnogo ranije, dvojezična školska djeca koja su u stanju formirati rečenice na dva jezika mogu tečno prelaziti s jednog jezika na drugi u jednom razgovoru,
- dvojezična djeca bilo koje dobi obraćaju se drugima uglavnom na jeziku za koji znaju da će ga njihovi sagovornici razumjeti.

Cilj, metodologija i opis ispitanika

Cilj rada jeste dati uvid u domaću i stranu teorijsku literaturu o dvojezičnom usvajanju maternjeg, prvog ili (BFLA-a) jezika i bidijalektizma kao dijela ovog jezičkog fenomena. Bidijalektalno usvajanje maternjeg jezika na primjeru ikavskošćakavskog zapadnog dijalekta koji je podijeljen na dva poddijalekta, centralno- i zapadnobosanski, a čiji se govorni tipovi umnogome razlikuju, ima za cilj oprimjeriti dosadašnje teorijske nalaze i ukazati na značaj ovoga jezičkog fenomena u bosnistici.

Istraživanje je provedeno na temelju dnevnika koje su, prema uputama autora rada, vodili roditelji, audio i videosnimaka koje su zabilježili roditelji i autori (longitudinalnim istraživanjem).¹⁰ Prednost ovoga istraživanja bio je autorov čest boravak u ovoj porodici i jednogodišnje promatranje problema.

⁹ Jezik koji se lokalno koristi u javnom životu, vladi i obrazovanju ima tendenciju da bude onaj s najvećim prestižem naziva se društvenim jezikom. (De Houwer, 2021: 2).

¹⁰ Istraživanje je provedeno temeljem opisanih postupaka istraživanja jezičkog usvajanja (u skladu sa metodologijom i postupcima opisanim u De Houwer (2006, 2021), Grosjean (2010), Jelaska (2005)) i dijalektološkim upitnicima zapadnoga dijalekta.

Istraživanje je provedeno u bidijalektalnoj porodici u kojoj odrasta dvoje djece, osmogodišnja djevojčica (S)¹¹ i petogodišnji dječak (D). Roditelji su govornici bihačkoga zapadnog ikavskošćakavskog, tj. zapadnog poddijalekta (otac) i centralnog poddijalekta zapadnog dijalekta (majka)¹², a djeca odrastaju u istome domaćinstvu s majkom i djedom, također govornicima zapadnog poddijalekta.¹³ Djeca redovito posjećuju majku (nanu) i djeda s majčine strane, a tokom ljeta borave duže.

Razmotrit ćemo dječakov jezički obrazac na svim jezičkim razinama.

Dječak je, prema majčinim zabilješkama, usvojio cjelokupan fonemski inventar prema teorijski poznatom obrascu: prvotno su usvojeni vokali (a, e, i, o, u), zatim konsonanti i to prvo praskavi (b, p, d, t, g, k), zatim frikativi (z, s, ž, š, f, h), a tek na kraju afrikate (dž, č, đ, ć, c)¹⁴, dok su posljednji usvojeni glasovi *nj* i *lj*, što je i očekivano, te vibrant *r*.¹⁵

Na fonološkom planu zabilježene su vokalske suptitucije u obliku glagola *biti* (u izdvojenim primjerima) u razgovoru sa djedom ili majkom, tj. preuzete su iz okolinskog govora.¹⁶

Kād jā bīdnēm vèl'ki, jā ću pūno imati pāra.

Oblici glagola koji imaju infiks *-ni* prema standardnome *-nu*: *krénili* (krenuli), *pomàkniti* (pomaknuti) specifičnost su ZD, a u dječakovom govoru bilježimo oblik *pomàkanti*, također preuzet iz okolinskog govora.

¹¹ Pojava okomite dvojezičnosti i mjesto i uloga dijalekta u nastavnom procesu osmogodišnje djevojčice bit će tema sljedećeg pisanja.

¹² Iako se, u oba slučaja, radi o zapadnome dijalektu, govorni tipovi su različiti i podijeljeni su na poddijalekte. Centralni poddijalekt kojem pripada majčin govor odnosi se na muslimanske govore sela Lišnja, općine Prnjavor.

¹³ Pripadnost zapadnobosanskom poddijalektu označit ćemo skraćeno ZD, a centralnobosanskom CD.

¹⁴ S određenim odstupanjima (dalje u radu).

¹⁵ Budući da za potrebe ovog istraživanja nije bilo potrebno višegodišnje praćenje, ovakve smo nalaze najčešće provjeravali zabilježenim video i audiosnimcima koje nam je majka stavila na raspolaganje.

¹⁶ Dijalekatske osobitosti preuzete iz majčinog ili očevog govora označavamo terminom *majčin/očev jezički obrazac*, dok terminom *okolinski govor* označavamo one osobitosti preuzete iz govora majke (nane) ili djeda koji ispunjavaju sve uslove idealnog dijalektološkog ispitanika.

Iz majčinoga jezičkog obrazca preuzet je oblik supstitucije $o < e$ u obliku instrumentala ličnih zamjenica *sa tēbōm*, *sa sēbōm*:

Màma, mògu l' *sa tēbōm*? Ònā u *cřtānōm* uvijek priča *sa sēbōm*! Očev jezički obrazac vrlo rijetko poznaje ovakvu pojavu. Uglavnom je tu *sa tobōm*.

Ikavizam se u okolinskom govoru (s obje strane) dosljedno čuva i to u većini oblika opisanih u ovom dijalektu. Dječak upotrebljava (i)je-kavske standardnojezičke oblike, shodno majčinom i većinom očevom modelu, ali su prisutna i izvjesna odstupanja u obliku ikavizama preuzeta iz okolinskih govora: *Kād vāik* (uvijek) *plāčē!* *Ostav'la si tūdi. Bābo sikirom cipa nā drvo.* (vjerov. drva)

Kāžē *dído* da donēsēš *klīšta*.

Iz okolinskog govora CD bilježimo ikavski oblik u obliku glagola *prepa-sti* u dječakovom jezičkom obrascu, ali samo u situacijama kada boravi i razgovara s djedom i majkom.

D: *A māmā kāžē da se pripala?* Nana: *A jēsi se ti pripo?* D: *Nisam.*

Radi se o preuzimanju tačno onih obrazaca koje je dijete u tom momentu smatralo prikladnim s obzirom na sagovornike. Slučajevi u kojima djeca koja su od rođenja dvojezična koriste jedan ili drugi jezik prebacivanjem ili miješanjem kodova opisani su terminima *code-switching* i *language mixing*. U lingvistici postoje brojna mišljenja o upotrebi ovih termina kod djece. Naprimjer, F. Cantone (2007) ističe studije koje navode da djeca miješaju svoje jezike, neovisno o tome je li okolina jednojezična ili nije (Vihman 1985, De Houwer 1990, Lanza 1992, Köppe 1997, Deuchar & Quay 2000, među mnogim drugima), a koji miješanje jezika kod odraslih i kod djece smatraju potpuno različitim pojavama. Nadalje, Cantone prema Meisel (1989), ističe da postoji određena zbrka u literaturi kada je riječ o definiranju pojmova miješanje jezika (*language mixing*) i prebacivanje kodova (*code-switching*).¹⁷ S obzirom na

¹⁷ “He thinks it would be more appropriate to use the latter when children have already acquired proficiency in both languages. Interestingly, most definitions of code-switching describe adult mixing, whereas terminology concerning the terms mixing and code-mixing mostly refers to child mixing, which is not supposed to be well-formed” (Cantone, 2007: 15).

to da je u navedenom primjeru riječ o sociolingvističkoj pojavi, primjerenim smatramo upotrebu naziva *code-switching* ili prebacivanje kodova. Cantone (2007: 16) navodi i postojanje ključne potrebe za terminološkom distinkcijom termina *language separation* and *language differentiation* gdje se prvi odnosi na sposobnost korištenja dva jezika u zasebnim interakcijama, a drugi na diferencijaciju dva jezika na razini dva pohranjena sistema u mozgu: proučavanje korištenja specifičnog jezika kod bilingvalne djece sa specifičnim sugovornikom bio bi prvi, sociolingvistički pristup, a istraživanje razvijaju li djeca dva odvojena jezična sistema od ranog djetinjstva, drugi, gramatički pristup. U bosnistici ćemo terminološki razlikovati *jezičko razdvajanje* i *jezičko razlikovanje*. Shodno drugome pristupu, radilo bi se o jezičkom razdvajanju (*language separation*).

Dosljedni ikavizam pojavljuje se u obliku riječi *dīd* i izvedenom obliku odmilja, *dīdo*, ali se radi o usvojenom obrascu, s obzirom na to da je ovaj ikavizam dijelom i majčinog i očevog, kao i okolinskog govora.

Dječak uglavnom razlikuje afrikatske parove, u suprotnom se, kao i u prethodnom slučaju radi o prebacivanju kodova: majka i djed s majčine strane imaju donekle nestabilnu artikulaciju; svođenje na jedan par uglavnom bilježimo kod majke (nane) i s tim u vezi povremeno i u dječakovom govoru:

Nána ùvijēk kâžē cvikere a ne nàočāle.

Kād ċitā bŕzo nīšta, ne razùmijēm.

Sāmo ċitāj, ċitāj, ċitāj!

U ZD leksema *tâčke* prozodijski je drugačija i ima oblik *tâčkē*. Dječak je u svoj govor primio iz očevog jezičkog obrasca, ali bi, u razgovoru s djedom, preuzeo takav akcenatski oblik:

D: *Hòću li ùzēt òvē tâčkē?*

Djed: *Povúci òne tûčke.*

D: *Saro, dīdo je rēkō da povúčēm òne tûčke.*

Bidijalektalna i bilingvalna djeca usvajaju morfološke jezičke obrasce na različite načine koji su detaljno opisani u domaćoj i stranoj literaturi. Radi reprezentativnosti primjera, navest ćemo neke teorijske

osnove: Dressler (2001) razlikuje tri glavne faze morfološkog razvoja: predmorfologiju, protomorfologiju i “modulariziranu” morfologiju. Predmorfološka faza je faza izražajnih ili izvangramatičkih i morfoloških operacija koje prethode kasnijim gramatičkim pravilima (sastoje se od napamet naučenih oblika čiji se odabir temelji na načelima prirodnosti i konstruktivizma; protomorfološka faza predstavlja razdoblje u kojem se započinje razvoj sistema morfološke gramatike (početak kreativno morfoloških obrazaca); modularizirana morfologija sastoji se od prototipske morfologije, sintakse, fonologije te morfosemantike koja je neovisna od pragmatičkih značenja. Također zastupa i razvojni pristup koji ne predstavlja urođeni morfološki modul nego konstruktivistički koji je zasnovan na principu samoorganizacije. To bi značilo da djeca selektivno stupaju u interakciju s okolinom, a njihova selekcija podataka iz okoline provodi se na temelju trenutno dostupnih kriterija. De Houwer (2009) u studiji *Bilingual children's language development* daje prikaz slučaja ranog dvojezičnog morfološkog usvajanja. Jelaska ističe termine *poopćavanje* i *preopćavanje*¹⁸ kao ustaljeno jezičko usvajanje i primjenjivanje općih jezičkih pravila i na riječi u kojima djeluju posebno te navodi tri moguća stepena morfološkog razvoja: usvajanje pojedinačnih riječi, preopćavanje pravila i ovladavanje iznimkama od općih pravila (2005: 75).

Djeca pokušavaju, oko treće godine, povećati svoje jezičke mogućnosti te kombinacije proširuju u prave rečenice s četiri ili pet riječi. Dvojezična, a samim time i dvodijalektalna djeca stvaraju rečenice koje mogu sadržavati odgovarajuće brojne primjere fleksije i različite vrste riječi, uključujući funkcijske riječi kao što su zamjenice i članovi. Fleksijska morfologija, funkcijske riječi i redosljed riječi čine glavne uređaje koje jezici svijeta koriste za povezivanje leksičkih korijena jednih s drugima u rečenice. (De Houwer, 2021)

Dječakov morfološki razvoj tekao je uobičajnim jezičkim procesom.¹⁹ Iz njegovog su govora izdvojeni reprezentativni primjeri za ovaj uzorak:

¹⁸ Engl. *overgeneralization* and *overregularization*;

¹⁹ U ovome radu navest će se nekolicina primjera koji se isključivo mogu okarakterizirati kao dijalektološki. Slučajevi *poopćavanja* i *preopćavanja* bilježe se i u dječakovom govoru (oblički nastavak *-ju* u 3. licu plurala u glagolskim vrstama

- iz majčinog jezičkog obrasca (CD) potvrđujemo imenice muškoga roda s -ø nastavkom u oblicima: *Kâžê dído da je tô príčô, nêkî čòek*. U očevom obrascu frekventniji je oblik čòjk.

Genitiv plurala imenice mr. r. *zubi* ima oblički nastavak -i: *Kod nâs nîko nêmâ zúbî. Kâd Sara više ne bùdê ìmala zúbî, nêcê znâti pričati*.

Imenica *àuto* se u množini javlja sa proširenom osnovom (-ov), *àutovi*:

Vìdi sve mòje àutove. Ja nè volîm tàk'e *àutove*.

Samo je jednom zabilježen primjer imenice *dijéte* bez proširenja osnove u kosim padežima preuzet iz okolinskog govora djeda (s majčine strane). Ovakvi oblici nisu zabilježeni u bihačkim ikavskošćakavskim govorima, ali se bilježe u centralnobosanskom poddijalektu:

Djed: *Nè mereš dìjetu òtêti ìgrâčke*. D: *Al nè dam tòm dìjetu*.

Petogodišnji dječak već je u stanju prepričati kratke priče, događaje i odgovoriti na jednostavna pitanja, savladao je pravila međusobnog povezivanja riječi i dijelova rečenica, odnosno povezuje riječi u smislenu rečenicu. Jelaska (2005: 76) navodi četiri stepena sintaksičkog razvoja kod djece: holofraze (1–1.5 godina), dvočlane rečenice (1.5–2 godine), telegrafski govor (2–2.5 godine), gramatičke riječi (od 2.5 godina). Jednojezični izrazi (tj. s riječima samo iz jednog jezika) djece koja uče dva jezika od rođenja koriste morfosintaktička pravila svakog od njihovih jezika zasebno, ističe De Houwer:

“Utterances with words just from Language Alpha show a word order and use of bound morphemes and function words that fit Language Alpha (bound morphemes are grammatically meaningful sound(s) or syllable(s) attached to word roots; an example is -ing in English, which makes a gerund of verb roots such as sing). Utterances with words just from Language A show a word order and use of bound morphemes and function words that fit Language A. Morphosyntactic influence from one language on the other language is rare in BFLA and, if it occurs, is not systematic. (De Houwer, 2021: 29)

---

koji nemaju takvu promjenu: *tražeju, učeju, trčiju, slaga* 3. l. sg.), ali nisu predmet interesovanja ovoga istraživanja te se stoga ne navode.

Dijalektološka sintaksa bosanskohercegovačkih govora nedovoljno je opisana,²⁰ stoga ćemo se ukazati na nekoliko posebnosti sintakse padeža.

U dječakovom govoru ovjeren je primjer mjesnog genitiva s prijedlogom *u* umjesto *kod* koji je specifičan za oba poddijalekta, ali ga ne bilježimo u majčinom i očevom jezičkom obrascu, dakle, vjerovatno je usvojen iz okolinskog govora:

Vidiš kako je ù nās nõvo. Znáš, ù mene imā puno mǎčícā.

Čest je partitativni genitiv:

Dõnio je slǎdolēda. Ja pǐjēm puno vòdē.

Māma, bábo nije pǐo vòdē i nije jēo klǔkuše ništa.

U zapadnim govorima se bilježi tzv. slavenski genitiv koji se upotrebljava kao objekt uz odrične prijelazne glagole i koji je u toj funkciji češći od akuzativa. Ovjeren je u oba poddijalekta i u govoru roditelja, kao i u okolinskom govoru. Samim tim, čuje se i u dječakovom govoru:

Nije glèdō u nagáciju (navigácija), a nije znǎo púta.

U dječakovom govoru pronalazimo oblike akuzativa na mjestu lokativa: *bíli smo u Grac*. Ovakve primjere ne bilježimo u govorima zapadnog dijalekta, kao ni u govorima roditelja ili uže porodice, a u dječakovom govoru nismo zabilježili ovakve oblike kada su u pitanju domaći toponimi. Stoga smatramo da se radi o nepotpunoj usvojenosti sintakse padeža u ovoj dobi.

Vrlo često bilježi se prijedložni instrumental i u slučajevima kada označava sredstvo. Ovakvi primjeri usvojeni su iz majčinog jezičkog obrasca, a prisutni su i u okolinskom govoru djeda i majke s majčine strane.

Hòćemo l's àutom?

Dido je dõšō s trǎktorom.

Je l' mògu íci s biciklom?

²⁰ O dosadašnjim sintaksičkim ispitivanjima bh. govora čitamo u doktorskom radu Z. Karavdić, kao i o temi slavenskog genitiva (2023) *Slavenski genitiv u Bosni i Hercegovini – suvremeno stanje i razvitak*.

Ova osobina dio je ikavskošćakavskih govora zapadne Bosne, ali je u očevom govoru i govoru djeda i majke s očeve strane ne primjećujemo.

U okolinskom govoru centralnobosanskog poddijalekta se na mjestu upitne zamjenice *zã(što)* pojavljuje dijalekatski oblik *jêr*: *a jêr si tô donôsila?* U dječakovom govoru nema ovih primjera, ali često ukazuje na različite upotrebne oblike, ističući taj oblik kao nepoznat njegovom okruženju (A moja nana kaže *jêr*. To je kad te nešto pita šta si uradila?)

Na leksičkom se nivou najviše razlikuju ZD i CD govori. U dječakovom govoru većinom su svi nazivi za jela preuzeti iz majčinog jezičkog obrasca koji u ZD označavaju ili drugu vrstu jela ili su u potpunosti nepoznati:

Nêkad za rúćak jêdêm pilāv, a bábo kâžē nîje pilāv nêg òmač. (pilāv, vrsta tjestenine; u ZD naziv za rižu)

Lekseme koje se pojavljuju u dječakovom govoru, preuzete iz majčinog jezičkog obrasca, a nisu poznate u ZD: *bàvrļuša, bùdim, péke, ćóbànija...*

Code-switching je u dječakovom govoru prisutan i na leksičkoj razini, a u nekoliko je situacija prije odabira lekseme uslijedila kratka pauza gdje se moglo vidjeti da dječak pomno bira one lekseme za koje smatra da bi mogle odgovarati njegovom tadašnjem sagovorniku.²¹

Je l' te pũno bòli? Hòćeš (...) kùkãč? (u razgovoru s djedom s majčine strane)

Mâjka, hòš nam ispeći ćelmásã? (s očevom majkom)

Îma masiraćanca al'ja tô ne vòlim.

Zaključna razmatranja

Prethodne su studije tvrdile da se diferencijacija jezika kod mladih dvojezičnih osoba pojavljuje oko treće godine života, a danas je uobičajena pretpostavka da djeca imaju dva različita jezična sustava od ranih dana. Većina studija je pokazala da su djeca savršeno sposobna razlikovati svoja dva jezika²² barem u fazi razvoja višerječnih izraza. Djeca su ta-

²¹ Sve ove primjere većinom smo izdvojili iz videouredaka koje nam je majka ustupila.

²² De Houwer 1990, 2006, 2021, Meisel 1989, Lanza 1992, Grosjean 1994, 2010. i brojni drugi.

kođer sposobna koristiti svoje jezike u skladu sa sociolingvističkim i pragmatičnim principima s jedne strane, a s druge postoji velika varijabilnost u razvoju dvojezičnosti kod djece, a dvojezična djeca čine veoma heterogenu populaciju u smislu jezičkih razvojnih putanja (De Houwer, 2021).

Bidijalektalni govornici se posmatraju kao dvojezični govornici, iako se radi o varijantama istoga jezika. Studije su pokazale da bidijalektalno usvajanje maternjeg jezika (L1) ima vrlo sličan jezički razvoj kao dvojezična djeca. “Dvojezični govornici, u poređenju s jednojezičnim, imaju bolje jezičko osvještenje i manje su podložni međujezičnim sintaktičkim interferencijama kada su zahtjevi za razumijevanje visoki (vidi na primjer Leung 2005, Filippi et al. 2012), slične prednosti su pronađene i kod bidijalektalaca u poređenju s njihovim monodijalektalnim vršnjacima” (Han, 2020: 14). Navedene zaključke o dvojezičnom usvajanju i ranom jezičkom razvoju prepoznajemo i pronalazimo u bidijalektalnom usvajanju maternjeg jezika što potvrđuju i navedeni primjeri zapadnoga dijalekta. Ispitanici su potvrdili navedene teze razmijevajući dva jezika (dijalekta) istovremeno. Prema zapisima koje je vodila majka djece, već s dvije godine postojala je različitost upotrebe jezika. Nije primijećen ni osobit morfosintaktički utjecaj jednoga jezika na drugi, što pokazuju brojni navedeni primjeri. Kod osmogodišnje djevojčice mogli smo pratiti i nešto dužu putanju jezičkog razvoja te smo došli i do rezultata teze o boljoj razvijenosti društvenoga jezika (Soc-L) polaskom u školu. Nezavisno od dobi djeteta, u iznimno velikom broju slučajeva dokazana je i teza da se djeca gotovo uvijek obraćaju drugima uglavnom na jeziku za koji znaju da će ga njihovi sagovornici razumjeti.

Iako se u našem istraživanju radilo o poddijalektima istoga dijalekta, govorni tipovi se umnogome razlikuju i s pravom se može govoriti o bidijalektizmu/bidijalektalnosti. Cilj nam je, u budućim istraživanjima, istražiti jezički bidijalektalni razvoj dvaju dijalekata čije su **temeljne** dijalektološke osobine u potpunosti različite te dati bidijalektalni opis na svim razinama.

Literatura

- Bhatia, T. K., Ritchie, W. C. 2013. *The handbook of bilingualism and multilingualism (2nd ed.)*. Oxford: Blackwell.
- Cantone, K. F. 2007. Code-switching in bilingual children. Dordrecht, the Netherlands: Springer.
- De Houwer, A. 1990. *The acquisition of two languages from birth: A case study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Houwer, A. 2009. Bilingual first language acquisition. Bristol: Multilingual Matters.
- De Houwer, A., Bornstein, M. H., & De Coster, S. 2006. Early understanding of two words for the same thing: A CDI study of lexical comprehension in infant bilinguals. *International Journal of Bilingualism*, 10, 331–347.
- De Houwer. 2021. *Bilingual development in childhood*. Cambridge University Press.
- Dressler, W. U. 2001. The Emergence of Morphology – a Constructivist Approach, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 37, 23-36.
- Filippi, R., R. Leech, M. S. C. Thomas, D. W. Green, and F. Dick. 2012. “A bilingual advantage in controlling language interference during sentence comprehension.” *Bilingualism: Language and Cognition* 15, 858-872.
- García, O. L. Wei. 2014. *Translanguaging, Language, Bilingualism and Education*. Palgrave
- Grosjean, F. 1994. Individual bilingualism. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Pergamon Press, 1994.
- Grosjean, F. 2010. *Bilingual: Life and reality*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Hamers, J. F. and Blanc, M. H. A. 2000. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge University Press.
- Han, W. 2020. *First Language Bidialectism in Second Language Interface Acquisition: Difference and Disorder*. Cambridge Scholars Publishing.
- Han, Weifeng. 2020. *First Language Bidialectism in Second Language Interface Acquisition*. Cambridge Scholars Publishing.

- Jelaska Z. i sur. 2005. *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Karavdić, Z. 2016. Dosadašnja proučavanja sintakse bosanskohercegovačkih govora, *Zbornik radova s Drugog simpozija o bosanskom jeziku, Sarajevo, 2014*, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 183–267.
- Karavdić, Z. 2023. *Slavenski genitiv u Bosni i Hercegovini – suvremeno stanje i razvitak* – doktorski rad, Rijeka. https://ffri.uniri.hr/wp-content/uploads/Doktorski_rad-Z_Karavdic.pdf, 12. 1. 2024.
- Köppe, R. 1996. Language differentiation in bilingual children: The development of grammatical and pragmatic competence. *Linguistics*, 34, 927–954.
- Kuvač, Jelena, Cvikić, Lidija. 2005. Dječji jezik između standarda i dijalekta. U Stolic, Diana, Ivanetić, Nada, Pritchard, Boris (ur.), *Jezik u društvenoj interakciji. Zbornik radova HDPL-a*, Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 275–284.
- Lanza, E. 1992. Can bilingual two-year-olds code-switch? *Journal of Child Language*, 19(3), 633–658.
- Leung, Y-K I. 2005. “L2 vs. L3 initial state: A comparative study of the acquisition of French DPs by Vietnamese monolinguals and Cantonese-English bilinguals.” *Bilingualism: Language and Cognition* 8, 39-61.
- Medved Krajnović, M. 2010. *Od jednojezičnosti do višejezičnosti: Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam International.
- Mujanić, S. 2019. *Fonologija i morfologija govora bihačkoga područja*. Doktorski rad (u rukopisu). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Pavličević-Franić, Dunja. 2003. Okomita dvojezičnost i rano učenje jezika. U Matešić, Krunoslav (ur.). *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini: teorijska razmatranja, primjena, 93–106*. Zagreb – Jastrebarsko: Naklada Slap – Sveučilište u Zagrebu.
- Rothweiler, M. Chilla, S., Clahsen, H. 2012. “Subject verb agreement in specific language impairment. A study of monolingual and bilingual German-speaking children.” *Bilingualism: Language and Cognition*, 15, 39–57.

- Wei, L. 2000. *The bilingualism reader*. London: Routledge-Taylor & Francis Group
- Wölck, W. (1987/1988). Types of natural bilingual behavior: A review and revision. *The Bilingual Review/La Revista bilingüe*, 14, 3–16.
- Županović-Filipin, N. 2015. “Usvajanje govora kod dvodijalektalnoga djeteta: jezični razvoj, utjecaji i ishodi“. *Jezikoslovlje*, 16(2–3), 275–305 .

Bidialectism and Bilingualism in Early Language Development – A Theoretical Approach on the Example of the Western Ikavian-Šćakavian Dialect

Abstract: This paper addresses bidialectalism in the context of early language development and vertical bilingualism, using the example of the western Ikavian-Šćakavian dialect. The aim is to contribute to the broader discourse on bilingualism and bidialectalism in Bosnian studies. Theoretical and terminological findings are exemplified based on the speech of preschool-aged boys from the Ikavian-Šćakavian dialect of northwestern Bosnia. By analyzing the patterns of parental and environmental language acquisition models in a bidialectal setting of a preschool child, data on linguistic development as bilingual and phenomena of code-switching and language mixing were obtained. The goal of this paper is not to provide an exhaustive description of the child's linguistic pattern but to highlight the adoption of bidialectism models in L1 and the frequency and persistence of these phenomena in Bosnian studies. This is aimed at drawing attention to the place and role of dialect in the system of vertical bilingualism from preschool to school age.

Keywords: bidialectism, bidialectalism, bidialectal speakers, bilingualism and multilingualism, vertical multilingualism, western Ikavian-Šćakavian dialect, Bosnian studies.